

Виборчий процес як детермінанта сучасної політики

Ігор Поліщук,

кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного університету
ім. В. Каразіна

Розглядаються поняття та складові фактори виборчого процесу як детермінанти розвитку сучасної політики. При цьому демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу, а політико-культурний фактор – як один з вирішальних чинників процесу виборів.

Виборчі кампанії в Україні, особливо останнім часом, стають не просто важливими політичними подіями – вони перетворилися на віхи політичної історії, які детермінують подальший розвиток всього політичного життя в країні. Щоб переконатися у правильності цього твердження, варто згадати останню президентську виборчу кампанію та уважно придивитися, як серйозно відбувається підготовка до майбутньої парламентської електоральної кампанії (березень 2006 року).

Кампанія з виборів Президента України 2004 року стала неординарним явищем не тільки в новітній українській політичній історії, але й у політичній історії світу через те, що відзначалася багатьма яскравими особливостями: непередбачено великою тривалістю виборчого процесу, безпрецедентно високою соціальною напругою, вражаючою активністю виборців, найгострішою за всі роки незалежності України політичною кризою, мирною „помаранчевою” революцією, що привела до історичного компромісу від 8 грудня минулого року та цивілізованої передачі влади опозиції.

Безумовно, центральною подією у цьому ланцюгу є „помаранчева” революція – рішучий виступ мільйонів українських громадян по всій країні проти спроби сфальсифікувати результати виборів. Саме виборчий процес спричинив високий спалах громадянської активності.

Ця подія породила серйозні сподівання усього світу на те, що український транзит нарешті отримав довгоочікуваний імпульс, який трансформує стадію лібералізації авторитарного режиму в стадію його

демократизації. На першій стадії лібералізації в Україні сталися майже хрестоматійні для транзитології процеси: поступово відбулася зміна балансу сил між правлячою елітою тепер вже экс-президента Л. Кучми та опозиційною контр-елітою В. Ющенка, яка супроводжувалася розколом в середині еліт та катастрофічною втратою довіри правлячою елітою і, відповідно, „перетіканням” цієї довіри до опозиціонерів [1]. Вибори 2004 року стали знаряддям формування нового політичного менталітету українських виборців, у якому руйнуються старі тоталітарні та авторитарні уявлення про владу і можновладців, формується прихильне ставлення до політичних лідерів, які продемонстрували принципову опозиційність режиму олігархічної кланократії та запропонували альтернативний проект демократизації і побудови справедлившої соціальної системи.

Базовою ознакою початку стадії демократизації стало те, що сьогодні відбувається у післявиборчій Україні: висування реформаторських груп політичної еліти – колишньої об'єднаної опозиції на чолі з В. Ющенком, на владні позиції та досягнення компромісу з силами колишньої правлячої еліти стосовно необхідності демократизації політичного режиму і зміни правил політичної гри за підтримки цих дій більшістю українського народу. Взагалі саму „помаранчеву” революцію цілком можна вважати виявом ще однієї стадії демократичного транзиту, яку виокремлюють відомі політологи Ф. Шміттер та Г. О'Доннел, стадії ресоціалізації, протягом якої відбувається засвоєння громадянами справді демократичних цінностей і правил гри та поступове їх включення в нову політичну систему. Важливо підкреслити, що цей процес засвоєння має закріпитися на рівні повсякденної свідомості у формі простої звички [2, р. 37]. Лише тоді зможемо твердо говорити про формування в українців нової, громадянської культури, притаманної усім демократичним державам, які мають за своєрідну серцевину своїх політичних процесів саме виборчий процес.

У зв'язку з цим у автор ставить головною метою статті дати, насамперед, дефініцію поняття „виборчий процес” та розкрити поняття „політичний процес”. При цьому ставилося завдання розглянути базові, складові фактори виборчих процесів та визначити їх ієрархію.

Перш ніж визначити поняття та складові фактори виборчого процесу, необхідно зупинитися на загальному понятті „політичний процес”. Слово „процес” – латинського походження (processus), в перекладі буквально означає „просування”. В енциклопедичному словнику „Політологія” (М., 1993) містяться такі підходи до визначення поняття „політичний процес”: 1) форма функціонування політичної системи суспільства, яка еволюціонує в просторі і часі („сучасний суспільний процес”); 2) як один з суспільних процесів, на відміну від правового, економічного, ідеологічного та інших процесів, та 3) позначення конкретного, з кінцевим результатом,

процесу певного масштабу (формування певної партії, проведення виборів тощо). [3, с. 294 - 295]. Політичний процес є сукупністю дій інституційованих і неінституційованих суб'єктів політики щодо реалізації їх специфічних функцій (дисфункцій) у сфері влади, які, в кінцевому підсумку, забезпечують розвиток (або занепад) політичної системи.

Зміст політичного процесу різноманітний: від продукування певної концепції, починаючи з базової ідеї та завершуючи теорією, формування громадської думки про кандидатів на виборні посади, створення органів управління тощо.

Політичні процеси відбуваються у відповідному до їх змісту політичному просторі. Структура політичного процесу складається з трьох основних елементів: суб'єкта процесу (здійснювачів владних повноважень), об'єкта, що має бути створений або якого необхідно досягнути як мети процесу; ресурсів, засобів, факторів, методів; нарешті, виконавців процесу, які створюють зв'язок між суб'єктом та об'єктом-метою. Фактори політичних процесів відображають їх ідеальні та матеріальні основи – це наукові знання, фінансові ресурси, настрої, поведінка, політична культура народу, представників еліти, їх ідеологія, суспільне оточення тощо.

Політичні процеси, як правило, розпочинаються з вироблення основної ідеї, яка трансформується в їх концепцію, котру потім суб'єкт процесу (носії владних повноважень) повинні довести до цілісної, логічно побудованої теорії. Розробка цієї теорії передбачає, насамперед, визначення мети, її ідеалізацію, доведення до завершеної форми, що відображає базову ідею (концепцію) процесу. Визначення мети з часом оптимізується, адже ідеальна та реальна мета у дійсності можуть не зовсім співпадати. Відповідно до реальної мети та початкового задуму формулюються основні завдання для суб'єкта та виконавців політичного процесу, визначаються його засоби, ресурси, методи, а також часові та просторові межі.

Логічно побудована, завершена концепція і теорія процесу згодом трансформується у його конкретний план-проект. Наскільки завершеним, продуманим та реальним для здійснення він виявиться, настільки у кінцевому підсумку стане успішним сам процес. У цьому зв'язку велика відповідальність покладається на суб'єкт політичного процесу, адже саме він визначає його головні параметри та виконавців. Проте підсумок реалізації політичного процесу залежить не тільки від суб'єктивних, а й об'єктивних факторів. До них належать наявність необхідних ресурсів, сприятливі чи несприятливі умови, зовнішнє оточення, непередбачені, випадкові фактори. Такі фактори можуть бути внутрішніми стосовно самого процесу: неправильно обрані засоби та методи, неефективні стосунки між виконавцями, брак або „втеча” ресурсів тощо. Переважна більшість змінних величин разом з постійними має бути обов'язково

врахована в плані-проекті. Але саме змінні фактори становлять реальну загрозу для порушення первісного задуму. Причому, парадокс в тому, що переважно в самому процесі за часно ймовірність непередбачених порушень, які впливають на зміну стосунків між складовими елементами процесу, спотворюють його траєкторію в політичному просторі, змінюють чисельність та активність виконавців, прямі та зворотні зв'язки з суспільним оточенням, трансформують терміни реалізації процесу та, зрештою, і сам його результат.

Для сучасних політичних процесів притаманні деякі яскраво виражені тенденції: їх раціоналізація, гуманізація через відмову від примусових форм здійснення політики, вдосконалення технологічних прийомів реалізації, демократизація за активної участі народних мас, професіоналізація виконавців та значне підвищення компетентності суб'єктів процесу. Підвищена динаміка сучасного суспільно-політичного життя вимагає все більшої організованості, відкритості, відповідальності, завершеності всіх фаз політичного процесу – його вивіреної концепції, теорії, ретельно відпрацьованих та узгоджених елементів і чіткого виконання.

За умов загальної демократизації, що стала однією з визначальних тенденцій сучасного світу, електоральний процес набуває детермінуючої ваги серед інших політичних процесів. Тому не випадково, що виборчий процес, його основні фактори перебувають у центрі уваги фахівців з політичних наук.

Проблеми методології виборчого процесу, його впливу на політичну систему суспільства розглядаються в працях В. Бебика, Б. Гаєвського, М. Головатого, А. Мельвіля, М. Мельника, Г. Почепцова, В. Ребкала, Ю. Римаренка, С. Рябова, І. Шкурата та інших. Національні українські електоральні традиції досліджували і досліджують А. Арциховський, В. та А. Белоновські, М. Грушевський, В. Ключевський, М. Костомаров, В. Погорілко, Л. Тихомиров, Б. Чичерін та інші. Аналіз складових факторів та механізмів, що забезпечують перемогу у виборчій кампанії тим чи іншим політичним суб'єктам, знаходимо у працях К. Гаджієва, С. Кара-Мурзи, А. Ковлера, А. Лукашова, А. Максимова, Е. Малкіна, Д. Ольшанського, Е. Сучкова, А. Цуладзе та інших. Виборчий процес як механізм реалізації демократії в контексті теоретичних концептів демократії розглядається в працях Д. Аптера, Р. Даля, Г. Екстайна, А. Лейпхарта, Р. Мертона, А. Пшеворського, Й. Шумпетера та інших.

Виборчі системи як інституційовані „правила гри” у виборчих перегонах аналізуються в працях В. Богданора, Д. Бутлема, Т. Кіса, Д. Ламберта, П. Пульцера, Дж. Сарторі, В. Уоллерстайна. Більшість досліджень виборчого процесу так чи інакше пов'язані з пошуком об'єктивних факторів, які вирішальним чином впливають на підсумок виборів. До таких факторів у межах соціологічного підходу Б. Берелсон,

П. Лазарсфельд, С. Ліпсет, С. Роккан відносять соціетальні розколи, викликані спеціальною діяльністю політичних еліт. В рамках соціопсихологічного підходу О. Мелешкіна розглядає партійну ідентифікацію. В раціонально-економічних моделях А. Даунс, М. Фіоріна, В. Нечасєв вважають такими факторами прагнення індивідів мінімізувати власні витрати та оцінити своє і суспільне економічне становище на перспективу або у ретроспективі.

Останнім часом дослідники електорального процесу все більше уваги звертають на регіональну специфіку голосування, започатковуючи регіональний підхід (В. Колосов, Р. Туровський, Н. Петров, В. Лісничий). У центрі уваги дослідників продовжують перебувати ефекти виборчих систем, які аналізуються в рамках інституційного підходу (праці М. Дюверже, Р. Таагепери, М. Шугарта, В. Лисенко, Г. Голосова). Т. Колтон висунув комплексну версію дії різних факторів в електоральному процесі, запропонувавши синтетичний підхід.

Все більшої популярності набуває когнітивний підхід, якого дотримуються Д. Норт, Н. Бірюков, В. Сергєєв. Згідно з ним, для того, щоби зрозуміти логіку поведінки виборців, необхідно реконструювати їх когнітивні настановлення. Щодо ходу електоральної кампанії, когнітивний підхід полягає в реконструкції тих фрагментів онтології партійних лідерів, які стосуються виборів.

Цікавим інноваційним підходом, запропонованим М. Блеком, Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, є аналіз метафор виборів, що розглядаються як „система загально визнаних асоціацій” – своєрідна концентрована онтологія. Метафора імпліцитно містить в собі поняття та категорії, через які індивід інтерпретує те чи інше явище. При цьому метафора може висвітлити одні властивості явища та приховати інші. Тож вибір метафори (часто на підсвідомому рівні) визначає розуміння суб’єктом того, що відбувається, а це, у свою чергу, визначає й логіку його поведінки.

Проте вивчення електорального процесу для політологів ще й досі лишається тим напрямком політичного аналізу, концептуально-методологічна база якого та дослідницький інструментарій розроблені далеко не в повному обсязі. Наукові підходи в цій площині досліджень відзначає певна еkleктичність і недовершеність. По суті, основним методом в сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому практично в усіх випадках застосовується емпіричний та нормативний інструментарій.

У певному сенсі методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, вперше запропонована А.Кемпбелом в межах соціально-психологічної моделі та названа ним „воронкою причинності”, долає вказані недоліки, хоча й потребує додаткового опрацювання.

Застосування методології „воронки причинності” ґрунтується на здійсненні політичного аналізу факторів електорального процесу від

макро- до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі, аналіз здійснюється за п'ятьма умовними рівнями змінних електорального процесу: зовнішні чинники (підтримка міжнародних фінансово-промислових груп того чи іншого кандидата на виборну посаду або заангажованої політичної сили, латентний тиск урядів зацікавлених країн тощо); загальнонаціональні чинники (соціально-економічне становище, політико-правові умови виборчого процесу, соціальна стратифікація, політична культура та політична соціалізація електорату, адміністративний ресурс, участь у виборчих змаганнях політичних партій та виборчих блоків); регіональні чинники (діяльність регіональних представництв політичних партій, регіональної управлінської та політичної еліти, соціально-демографічні характеристики населення регіону, релігійний чинник); фактор малих соціальних груп, до яких належать громадяни (трудові колективи, академічні групи, сім'ї, коло друзів тощо); індивідуально-психологічні характеристики регіонального електорату. Такий підхід в комплексі віддзеркалює всю складність електорального процесу.

Проте, на мій погляд, саме політико-культурний фактор є лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу і об'єктивно превалює над іншими факторами, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований. На визначальний вплив політико-культурного фактора у виборчому процесі вказував ще Платон у трактаті „Держава”, де він аналізує різні аспекти виборів: вимоги та якості кандидатів на виборні посади, процедуру виборів та її суспільне значення. „Майбутні виборці мають бути добре виховані, в дусі законів, щоб шляхом осудження або схвалення обрати чи відкинути претендентів – зважаючи на заслуги кожного” [4, с. 43].

Виборчі процеси відбуваються за умов певної соціокультурної заданості, яка залежить від існуючих у певному суспільстві політико-культурних традицій, національної ментальності, рівня політичної свідомості більшості населення, ціннісної системи тощо. Залежно від перелічених компонентів, суб'єкти політичної діяльності обирають відповідні форми впливу на електорат та визначають інструменти й техніку доведення до виборців своїх програмних положень і гарантують їм вирішення найактуальніших проблем. У цьому контексті визначається зміст комунікативного впливу та обираються способи передачі інформації від кандидатів на виборчі посади до виборців.

Про значення політико-культурного фактора для електорального процесу свідчать численні компаративістські студії, які переконливо доводять, що політична культура завжди відіграє одну з провідних ролей в розгортанні всіх фаз цього процесу, надаючи йому колоритної специфіки в тій чи іншій країні [5, с. 157 – 203].

Виникненню сталих електоральних процесів у різних країнах світу

передувала тривала боротьба громадян за виборчі права на демократичних умовах та скасування станових, освітніх, майнових, расових, національних обмежень (цензів). Саме скасування цих цензів стало своєрідним вододілом між традиційним та демократичним суспільством. Використання виборчих прав було закріплено в конституціях передових країн світу за всіма повнолітніми громадянами обох статей незалежно від стану здоров'я (за винятком тих, кого визнав недієздатним суд), соціального походження та становища, професійно-трудова зайнятості, кольору шкіри, національності, релігійної віри, належності до тієї чи іншої мовної групи тощо.

Успішне проведення виборів та визнання суспільством їх результатів є важливою ознакою спроможності цього суспільства вирішувати в мирний спосіб свої основні проблеми. Крім того, вибори є важливим знаряддям формування нового політичного менталітету (як в українському випадку).

Які основні дефініції існують на сьогодні щодо виборів як базової процедури демократії та електорального процесу як такого? Наведемо кілька, на нашу думку, основних визначень.

С. Лисенков розглядає вибори як „процес, в результаті якого певна сукупність людей, часто організована в політичні об'єднання, шляхом голосування формує державний орган або заміщує вакантну виборну посаду” [6, с. 62]. А. Пойченко та В. Шахов підкреслюють, що „вибори – це один з найважливіших етапів демократичного політичного процесу, єдиний демократичний засіб формування органів державної влади та місцевого самоврядування” [7, с. 12]. С. Рябов інтерпретує вибори як „демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів державної влади або підтвердження повноважень на новий строк, процедура призначення посадових осіб через вільне волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законом правил і процедур” [8, с. 222]. О. Тодика розглядає вибори приблизно в такому ж ключі: „Вибори – це спосіб формування органів державної влади і місцевого самоврядування у відповідності з процедурами, чітко визначеними законодавством, при яких відповідна група людей висуває із свого середовища одного або декілька осіб для виконання державних або громадських функцій” [9, с. 44].

На нашу думку, поняття „електоральний процес” потребує більш чіткого та комплексного визначення, яке б віддзеркалювало його змістову суть. Отже, **виборчий процес – це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.**

Демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві є великим і важливим соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає в легітимному відтворенні стосунків соціального представництва в системі державного керівництва та управління. В цьому заході бере участь велика кількість осіб, що виконують різні функції, тому електоральний процес складається з певного набору узгоджених за часом та місцем проведення політичних, правових і організаційних дій.

Про значення виборів для розвитку свобод громадян доволі влучно зауважив Д. Кирпатрік: „Демократичні вибори носять не просто символічний характер... Це конкурентні, періодичні, представницькі й остаточні вибори, у процесі яких громадяни, які мають велику свободу критикувати уряд, друкувати свою критику і пропонувати альтернативи, обирають осіб, що приймають основні рішення в уряді” [10, с. 16]

За умов демократичних режимів виборчий процес є вельми важливою сукупністю форм взаємодії громадянського суспільства і держави – передачу владних повноважень представникам суспільства через процедуру виборів. В результаті цілеспрямованої політичної діяльності досягається соціально значущий підсумок: для суспільства – найбільш повна реалізація функції легітимації координаторів соціальних процесів, для держави – забезпечення правових норм організації та проведення виборчих кампаній, для кандидатів на виборні посади – здійснення в рівній боротьбі з політичними конкурентами свого права репрезентувати громадян в органах політичної влади.

Виборчі кампанії, незалежно від типу виборів, мають однакові базові етапи, межі яких визначаються типовими політичними подіями. Відправною точкою електоральної кампанії є оголошення про проведення виборів. Потім відбувається реєстрація кандидатів на виборні посади, після чого вони та їх виборчі структури (штаби) ведуть агітаційно-пропагандистську діяльність, часові межі якої обумовлені національним законодавством. Далі відбувається голосування електорату, яке й визначає персональний і структурний склад органів політичної влади. На завершення кампанії проводиться підрахунок голосів та попереднє й офіційне оголошення результатів виборів.

Отже, електоральна кампанія складається з трьох основних етапів: висування кандидатів на виборні посади, передвиборча боротьба, підбиття підсумків виборів.

За будь-яких умов та чи інша виборча кампанія складається з названих уніфікованих етапів, які відбуваються в часовому просторі, визначеному національним законодавством, що так чи інакше віддзеркалює певну політичну традицію того чи іншого народу.

Говорячи про незавершеність розробки методологічної та категоріально-апаратної бази дослідження виборів, слід вказати на те, що в науковій літературі й досі немає чіткого розмежування таких понять, як

„виборчий процес” та „виборча кампанія”. Ці поняття сприймаються і трактуються переважною більшістю дослідників як тотожні. Проте, на нашу думку, за всієї тотожності цих понять їх асе ж необхідно розрізнявати. Справа в тому, що виборча кампанія має розглядатися як один із складових проміжків електорального процесу, як його скорочений варіант, а сам електоральний процес повинен інтерпретуватися як сукупність виборчих кампаній. До прикладу, електоральний процес в Україні має складатися з усіх електоральних кампаній, які відбулися в країні з від часу проголошення державної незалежності: президентські виборчі кампанії 1991, 1994, 1999, 2004 років, парламентські виборчі кампанії 1994, 1998, 2002 років. Тож виборчі кампанії є своєрідними ланками в єдиному ланцюгу – електоральному процесі. Такий підхід дозволяє більш чітко визначити масштаб виборчої кампанії у його співвідношенні з масштабом електорального процесу.

Висновки

1. Виборчі кампанії в Україні перетворилися на епохальні віхи політичної історії, які детермінують подальший розвиток всього політичного життя в країні.

2. Виборчий процес на теперішній момент набув детермінуючого значення серед інших політичних процесів, що викликано загальною демократизацією, яка стала однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу.

3. Завдання ґрунтовного вивчення виборчого процесу потребує доопрацювання його концептуально-методологічної бази та дослідницького інструментарію, які на сьогодні розроблені далеко не в повному обсязі. Науковим підходам у цій площині досліджень властива певна еkleктичність та недовершеність. По суті, основним методом в сучасних дослідженнях електоральних процесів є критичний мультипліцизм. При цьому, практично в усіх випадках, застосовуються емпіричний та нормативний інструментарій.

4. Методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір „воронка причинності”, розроблена А. Кемпбелом у межах соціально-психологічної моделі, долає однібічність, фрагментарність методологічного арсеналу досліджень виборчих процесів, хоча й потребує додаткового опрацювання. Натомість такий підхід в комплексі віддзеркалює всю складність електорального процесу.

5. Комплексне визначення поняття „електоральний процес”: це послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними.

6. Політико-культурний фактор об'єктивно превалює, адже вплив інших чинників може бути ним значно нейтралізований; він є тим лакмусовим папірцем, який задає основний вектор електорального процесу.

7. Виборча кампанія – одна із складових електорального процесу, його скорочений варіант, а сам електоральний процес є сукупністю виборчих кампаній.

Перспективними напрямками подальших досліджень політичних, електоральних процесів є вивчення їх природи шляхом розгляду дії політико-культурного фактора на прикладі різних країн, особливо посткомуністичного світу, які переживають період політико-режимного транзиту.

Література:

1. **Пршеворский А.** Переходы к демократии // Путь, 1993/ 3.
2. **O'Donnell G., Schmitter P.** Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore and London: John Hopkins University Press, 1986.
3. Політологія: Енциклопедичний словник / Заг. ред. та впорядкування: Ю. І. Авер'янов.- М.: Вид-во Моск. комерц. ун-та, 1993.
4. **Платон.** Держава // Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / Уклад., заг. ред.- проф., д-р істор. наук Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін.- Х.: Легас, 2002.
5. **Грей Дж.** Поминки по Просвещению: Политика и культура на закате современности / Пер. с англ. Л. Е. Переяславцевой, Е. К. Рудницкой, М. С. Фетисова и др., под общей ред. Г. В. Каменской.- М.: Праксис, 2003.
6. **Лисенков С.** Конституція України: Матеріали для вивчення. -К.: Либідь, 1997.
7. Вибори – шлях до демократичного суспільства: Метод. матеріали з виборчого процесу / За заг. ред. В. М. Князева.-К.: Вид-во УАДУ, 2002.
8. **Рябов С.** Політичні вибори: Слов.-довід. - К.: Тандем, 1998.
9. **Тодика О.** Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. - К.: Концерн Видавничий дім „Ін Юре”, 2004.
10. Что такое демократия? – Вашингтон: Информационное агентство США, 1991.